

Kunskapstörstande kvinnor och lärda damer

Riitta Mäkinen & Marja Engman (toim.), *Naisten aika. Valkoinen varis ja muita oppineita naisia*, 334 s., ill., Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki 2015.

”QVINNAN ÄR OCK MENNISKA”, skrev en av banbrytarna för kvinnoutbildningen i Finland, föreståndarinnan för Svenska fruntimmersskolan i Helsingfors Elisabeth Blomqvist (1827–1901) i sina anteckningar under 1860-talet. ”Qvinnan är ock begåfvad med förnuft – och för detta förnufts utveckling får ingen människa uppställa gränser”, ansåg hon och fortsatte: ”Hvarje fördom, som stänger vägen för qvinnans fria andliga utveckling, är ett mänskligt bedrägeri”.¹ Genom dessa åsikter och genom sin mångåriga verksamhet som föreståndare för den första statliga flickskolan i Finland hade hon en stor betydelse för flera generationer av uppväxande flickor och för deras utbildning i slutet av 1800-talet.

Elisabeth Blomqvist hör till det stora antal mångsidigt lärda och kunskapstörstande kvinnor vars liv och gärningar med tiden blivit tämligen bortglömda. I antologin *Naisten aika. Valkoinen varis ja muita oppineita naisia* [Kvinnornas tid. Den vita kråkan och andra lärda kvinnor] som redigerats av Riitta Mäkinen och Marja Engman förekommer Blomqvists namn i två artiklar: den första om hennes systerdotter och elev, konstnären och författaren Helena Westermarck (1857–1938) och den andra om hennes elev, en av Finlands första kvinnliga läkare Karolina Eskelin (1867–1936), vars studier Blomqvist uppmuntrade och sökte befrämja. Detta kan ses som ett exempel på det tema som går igenom i hela antologin: kvinnonätverkens många förgreningar och den betydelse som lärda damer hade som förebilder, mentorer och lärare för andra kunskapstörstande flickor och kvinnor. Det så ofta omtalade glastaket kan ju som bekant bara sprängas genom kollektiva ansträngningar. För att nå tillräckligt högt måste man stå på andras axlar. I den aktuella antologin presenteras därför ett urval av de kvinnor vars axlar burit upp senare generationers ansträngningar.

Antologin består av femton biografiska artiklar om kvinnor ur Finlands historia vilka utmärkt sig för sin lust att studera och sin rika allmänbildning eller akademiska lärdom. Boken inleds således med artiklar om den

1. Citeras i Helena Westermarck, *Elisabeth Blomqvist. Hennes liv och gärning I* (Helsingfors 1916), s. ix.

första generationen kvinnor som bröt sig in på den akademiska banan, såsom Finlands första kvinnliga läkare Rosina Heikel (1842–1929) och första kvinnliga magister Emma Irene Åström (1847–1934) samt första kvinnliga doktor kemisten Lydia Sesemann (1845–1925). Den sistnämnda försvarade sin doktorsavhandling vid universitetet i Zürich 1874, ungefär femton år innan Karolina Eskelin och Tekla Hultin (1864–1943) som de första kvinnorna erhöll doktorsgraden vid Kejserliga Alexanders Universitetet i Helsingfors. Även de sistnämnda uppmärksammas med artiklar i boken, liksom även ett antal kvinnor ur den mellangeneration som inte själv kunde ta del av en akademisk utbildning, men som på andra sätt aktivt arbetade för kvinnors rätt till utbildning och samhällsmedborgarskap, så som kvinnoasakskämparna Alexandra Gripenberg (1857–1913), Anni Furuhjelm (1859–1937) och Cely Mechelin (1866–1950) samt konstnären Helena Westermarck. Boken avslutas två generationer senare med en ny tids akademiska kvinnor personifierade av forskaren, filosofie doktorn och historikern Liisi Karttunen (1880–1957) samt översättaren, fackboksförfattaren och redaktören, filosofie magister samt hedersdoktor Tyyni Tuulio (1892–1991). De enskilda texterna är skrivna av olika författare samt kompletteras av ett antal kortare texter som behandlar olika grupper och sammanslutningar där kunskaphungrande kvinnor samlats, däribland de första kvinnliga studenterna, den tidiga kvinnorörelsen och akademiska kvinnors föreningsverksamhet.

Gemensamt för samtliga bidrag i antologin *Naisten aika* är det biografiska perspektivet och strävan efter att på ett kortfattat och överskådligt sätt presentera den kvinna som respektive författare fått i uppdrag att skriva om av bokens redaktörer. Överlag är det fråga om tämligen lättsmält läsning i den populärvetenskapliga genren. Texterna innehåller inte exakta källhänvisningar men i slutet av boken finns för varje artikel en kort sammanställning av central litteratur och tidigare forskning. De olika bidragen är skrivna av akademiska forskare med långvarig erfarenhet av köns- och genushistoria. Texterna utgör därför i allmänhet både insiktsfull och behagligt välskriven läsning som tillhandahåller nyanserade tolkningar av både det existerande källmaterialet och tidigare forskning. På grund av det kortfattade formatet som närmast följer den traditionella livsverksbiografins konventioner består ändå ofrånkomligen mycket av det som omtalas av tämligen allmänna uppgifter som även skulle kunna inhämtas ur tidigare litteratur såsom exempelvis nationalbiografen *Kansallisbiografia*, där samtliga av de kvinnor som fått en artikel i antologin *Naisten aika* tidigare presenterats i ungefär samma format. Att utförligt gå in på detaljer i de enskilda artiklarnas innehåll förefaller därför inte särskilt motiverat i en recension. Däremot ger bokens upplägg och en del allmänt förekommande generella tendenser i dess helhet upphov till reflektioner som

närmast berör det sätt på vilket historiska kvinnor fortfarande behandlas i den populärvetenskapliga historieskrivningen och hur man skriver om 1800-talets pionjärkvinnor.

Det är inte helt lätt att bilda sig en uppfattning om vad som har varit den ursprungliga tanken bakom det föreliggande verket. Bokens förord – skrivet av redaktör Riitta Mäkinen samt Karmela Bélinki – är vagt på den här punkten. Årtiondena före och efter sekelskiftet 1900 kännetecknas enligt Mäkinen och Bélinki av kvinnornas önskan att dels kräva sina egna rättigheter, dels arbeta för den finska självständigheten. De menar att det sätt på vilket dessa viljor kombinerades med lusten till kunskap och lärdom gör det motiverat att beskriva tidsperioden som ”kvinnornas tid”. Boken tycks således löst fokuseras kring tre teman: kvinnorörelsen, självständighetskampens passiva och aktiva motstånd samt kvinnors möjligheter till utbildning och studier. Någon egentlig frågeställning eller närmare formulerad målsättning omtalas ändå inte explicit. I stället talas i allmänna ordalag om konflikter och jäsning i det dåtida samhällslivet samt motsättningar mellan olika sociala och politiska grupper. Slutligen omtalas även kortfattat en ambition att fokusera på olika nätverk och samhällsgrupper och undvika den äldre litteraturens tendens att lyfta upp enskilda föregångare på en ensam piedestal.

Ansatsen att beskriva de avporträtterade kvinnorna genom deras nätverk är väl motiverad. För den som vant sig vid att resonera med Pierre Bourdieus termer är det ingen nyhet att 1800-talets kvinnogruppningar är svåra att greppa om man utgår från att enskilda individer strävar efter att maximera ett ”symboliskt kapital” inom ramen för ett specifikt och välavgränsat ”fält”. Såsom bland andra Boel Englund och Lena Kårelund konstaterat i antologin *Rätten till ordet. En kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880–1920* (2008) tenderade de samhällsaktiva kvinnorna under den här tiden tvärtom att vara verksamma inom många olika fält på ett sätt som gör det svårt att greppa deras verksamhet om man inte beaktar hur olika nätverk och aktiviteter överlappar och löper in i varandra genom personliga vänskapsband, släktskap och delaktighet i grupper av olika slag. Det biografiska perspektivet kan hjälpa till att synliggöra dessa band, och i synnerhet olika former av gruppbiografi och prosopografiska metoder kan därför vara ett effektivt sätt att studera sådana nätverk. Däremot kan man fråga sig om det traditionella livsverksbiografiska perspektivet som präglar majoriteten av artiklarna är det bäst lämpade om den huvudsakliga målsättningen med antologin verkligen är att beskriva nätverk.

Ur ett nätverksperspektiv finns det givetvis många kontaktytor mellan kvinnorna i boken. I en tid då kvinnornas antal var litet inom den akademiska världen kände de flesta varandra väl. Detta framgår exempelvis

tydligt av Mervi Kaarninens förtjänstfulla text om de första kvinnliga studenterna och deras vidare levnadsöden. Också för senare generationers kvinnor har de egna akademiska nätverken och föreningslivet varit viktiga kanaler för sammanhållning, systerskap och nätverkande så som Maritta Pohls text kan bekräfta. Många av bokens kvinnor stod även i nära kontakt med varandra inom ramen för kvinnorörelsen och andra former av föreningsverksamhet. En del var aktiva inom rösträttsrörelsen och inom det politiska motståndet mot den ryska överhögheten efter februarimanifestet. Trots detta är det svårt för läsaren att förstå vad som har styrt urvalet av de kvinnor som presenteras. Här samsas kvinnor från helt olika samhällsgrupper, allt från den medellösa Emma Irene Åström vars studier vid folkskoleseminariet blev möjliga tack vare understöd från högt uppsatta manliga gynnare till den högadliga Alexandra Gripenberg som undervisades i hemmet av sina äldre systrar och närmast var en autodidakt som själv inhämtat sin bildning, delvis genom ett omfattande internationellt kontaktnät. Deras livssituation och levnadsbana är också helt olika från prästhustrun Noora Pöyhönen (1849–1938) som höll hushålls- och trädgårdsskola för kvinnor i landsortmiljön Haapavesi och Lydia Sesemann vars kosmopolitiska familjerötter fanns i Baltikum och Centraleuropa. Trots att hon bodde i Viborg under sin barndom tillbringade Sesemann ändå största delen av sitt liv utanför Finlands gränser. Också den tid då de olika kvinnorna verkat varierar från Sesemann som föddes 1845 till Tyne Tuulio som föddes 1892 och gick ur tiden så sent som 1991. Därtill kommer givetvis många andra skillnader i politiska ståndpunkter och idéer. Mellan fennomaner som Gripenberg och Pöyhönen eller en svensksinnad konstnär som Helena Westermarck finns inte bara språkpolitiska meningsmotsättningar utan också många andra politiska och ideologiska åsiktsskillnader inte minst i frågor som gäller kvinnans ställning i så väl hem som samhälle. För läsaren är det på grund av det brokiga urvalet svårt att hitta någon övergripande gemensam nämnare bland de kvinnor som beskrivs. I allmänhet tycks de utvalda kvinnorna ändå närmast representera ett urval ur samhällets medelklass och elit, medan exempelvis arbetarklassens kvinnor saknas.

I brist på någon tydligt uttalad målsättning kan man givetvis ägna sig åt friare associationer. De utvalda kvinnorna förenas av det faktum att de var föregångare inom världar som fram till deras dagar hade varit stängda för kvinnor. Bokens mellanrubriker antyder även att man eftersträvat att skildra olika generationer från de allra första pionjärerna till senare akademiskt och politiskt etablerade påverkare. En konsekvens av det tämligen löst formulerade temat blir emellertid ofrånkomligen att det är svårt för läsaren att höja sig över de enskilda biografiernas detaljrikedom för att hitta det gemensamma. Även det tema som antyds i bokens titel, nämligen

kvinnors längtan efter kunskap, insikter och lärdom förblir därför förhållandevis ytligt behandlat. Trots att de enskilda biografierna givetvis innehåller otaliga exempel på hur tidens syn på kvinnors förstånd, kunskapsförst och studier påverkade de enskilda kvinnornas liv och verksamhet så tillhandahåller boken få djupare beskrivningar av vad som bidragit till att dessa attityder förändrats och hur de enskilda kvinnorna själva sett på sin studielust. Studierna, lärdomen och de litterära aktiviteterna framställs därför i mitt tycke allt för ofta som en altruistisk och idealistisk längtan efter kunskap blott för kunskapens egen skull. Samtidigt förblir många tillfällen att diskutera den dåtida synen på bildning i relation till så väl det nationella projektet som tidens könsroller utan någon verklig fördjupning. Därmed tenderar exempelvis de olika spänningarna inom kvinnorörelsen att förklaras med språkgrupperingar och språkpolitiska ståndpunkter på ett sätt som inte uppmärksammar att språkpolitiska ståndpunkter i många fall också var förknippade med betydligt mer väsentliga skillnader i synen på kvinnans förhållande till hem, familj, stat och nation. En mindre, men irriterande, detalj i sammanhanget är även det inkonsekventa bruket av för- och efternamn om personerna i artiklarna. Det uppstår ofrånkomligen ett intryck som är snudd på förklenande då kompetenta, driftiga och ambitiösa kvinnor såsom Alexandra Gripenberg, Annie Furuhjelm och Helena Westermarck familjärt benämns som småflickor med endast ett förnamn, medan andra så som Tyyne Tuulio och Liisi Karttunen benämns på ett mer professionellt sätt med efternamn i den löpande texten.

Sammanfattningsvis måste man således konstatera att antologin *Naisten aika* trots förtjänster i de enskilda texterna, tyvärr som helhet känns föråldrad och föga nydanande samtidigt som syftet förblir oklart. Det är över huvud taget svårt att tänka sig att en motsvarande bok skulle ha varit möjlig att ge ut om texterna hade behandlat män. Om målet är att genom lättillgängliga biografiska skildringar göra den breda allmänheten medveten om fler kvinnor och deras historia, skulle det vara värt att även lyfta fram fler än den handfull kvinnor som redan tidigare etablerats som frontfigurer i kvinnohistorieskrivningens kanon. För att endast nämna några exempel skulle det då kunna handla om kvinnor såsom socialinspektören Vera Hjelt (1857–1947), översättaren Aline Pipping (1863–1963), aktivisten Dagmar Neovius (1867–1939), litteraturvetaren och kritikern Hanna Lindberg (1869–1909) eller varför inte den redan omnämnda pedagogiska banbrytaren Elisabeth Blomqvist? Om målet däremot är att inför en bred allmänhet lyfta fram kvinnorörelsen och de viktiga frågor som diskuterades av 1800-talets pionjärkvinnor så skulle det förslagsvis kunna låta sig göras med utgångspunkt i Elisabeth Blomqvists tankar från 1860-talet: kvinnan är när allt kommer omkring lika mycket människa som mannen.

Julia Dahlberg